

УДК 343.22:94(477)

Т. О. Гончар, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто основні етапи формування кримінального законодавства України щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, злочин, примусові заходи виховного характеру, кримінальна відповідальність, покарання.

Існуючий у суспільстві погляд на злочин, особу, що його вчинила, та на інші інститути кримінального права залежить від традицій, етапу економіко-політичного розвитку суспільства. Тому формування понять *вік кримінальної відповідальності, покарання та особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх* у різні періоди історичного розвитку України пов'язане з необхідністю аналізу основних джерел права певного етапу розвитку не тільки України, а і Росії, Великого князівства Литовського.

Кримінальне законодавство України, до прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 р., не передбачало спеціального розділу, присвяченого особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; ця проблема розглядалася в доктрині кримінального права. Щодо кримінального законодавства, то в ньому визначався вік кримінальної відповідальності і деякі особливості стосовно видів покарання та його відбування неповнолітніми, які знаходилися у відповідних главах кримінального закону.

При аналізі ми встановили, що кримінальне законодавство України у своєму розвитку, на наш погляд, пройшло декілька етапів: а) давньоруське світське законодавство; б) кримінальне законодавство Російської імперії XVII- початку XX ст. ст.; в) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з початку 20-х до початку 30-х років XX ст.); г) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з середини 30-х до середини 50-х років XX ст.); д) кримінальне законодавство УРСР з початку 60-х років до прийняття КК України 2001 р. За основу поділу кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх на етапи, нами був взятий історико-хронологічний аспект з урахуванням курсу, взятого державою відносно неповнолітніх, який залежив від стану злочинності неповнолітніх. Розглянемо детальніше названі етапи.

Статути князів Київської Русі, “Руська Правда”, звичаї і традиції давньоруського народу (як джерела права того періоду) діяли достатньо тривалий час. На території України часів Великого князівства Литовського, а після нього — і Речі Посполитої судочинство здійснювалося почасти відповідно до зазначених джерел права. У другій половині XV ст. було здійснено першу спробу кодифікації норм,

викладених у “Руській Правді”, звичаєвому праві, Привілеях князів (Судебник Великого князя Казимира 1468 р.) [1,66]. Однак кодексами кримінального права, що діяли на значній території України, з XVI стали Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 р. видання, які мали практично перехідне положення від “Руської правди” до поширення на всій території України чинності російського законодавства.

За даними досліджень, проведених Н. А. Максименко [2,2], Литовські статути, переважно 1529 р., були найважливішими пам’ятками давньоруського права, юридичні інститути якого були схожими на юридичні інститути “Руської Правди”. На думку Ф. І. Леонтовича, до з’єднання південно-західних земель Русі із Литвою “Руська Правда” діяла скрізь як збірник загальних законів. У Литовських Статутах 1566 та 1588 р. р. вже посилювався вплив польського та німецького права. Починаючи із XIV ст. після об’єднання південно-західних земель із Литвою, яка опинилась під впливом Русі, на цій території діяло давньоруське (земське) право. Південно-східні землі Русі наприкінці XIV ст. опинилися під впливом московського законодавства, яке починаючи із Судебників, утрачає всякий зв’язок із давньоруським правом та стає більш суворим [3, 2].

У пам’ятках давньоруського світського законодавства не зазначалося про вплив віку неповнолітнього на його відповідальність. Але деякі положення стосовного розглянутого питання зустрічаються. Так, приватне правило Руської Правди твердить, що дружина та дитина холопа, що брали участь, (незалежно від їх віку), у татві (розбої) видаються скривдженому (за цей же злочин вільні співучасники платили віру) [3,28]. Тобто дитина, якщо брала участь у татві, незалежно від її віку, підлягала такому ж покаранню як і дорослі, що вчинили злочин.

Простежимо формування особливостей кримінальної відповідальності за основними нормативними актами Російської імперії. Вперше про вік кримінальної відповідальності зазначалося в Новоуказних статтях 1669 р., в яких було введено таке положення: якщо дитина у віці 7 років вчинить вбивство, вона за це не карається смертною карою. Однак і це положення, як зазначив М. С. Таганцев, було цілком взятє з іноземного права, яке застосовували у церковних судах, але й воно не мало беззаперечної ваги, оскільки існували нормативні акти, які встановлювали зовсім інші строки, коли особа залишалась некараною; наприклад, у 12 років при мужолозтві, в інших же церковних законах наведені строки і в 14, і в 20 років [4,419].

У військових указах Петра Великого 1716 р. зустрічалася *тільки одна* вказівка про вік особи, що вчинила злочин. У тлумаченні артикулу 195, сказано, що якщо дитина вчинить злодійство, вона може бути покарана своїми батьками різками, але термін *дитина* не розкривався. У цей період щодо дітей застосовувалися катування у справах про державні злочини. Так само це питання розв’язувалося і тривалий час після царювання Петра Великого.

Надалі правила про покарання малолітніх визначалися Указом Сенату 1762 р. Згідно з цим Указом особи до 17 років, які обвинувачувалися у вчиненні злочину, за який передбачалася смертна кара, направлялися до Сенату, який вирішував питання про їх відповідальність. Так, малолітні до 17 років, які підлягали тілесному покаранню, до Сенату не направлялися. Діти до 10 років віддавалися для покарання на розсуд батьків, малолітні від 10 до 15 років підлягали покаранню різками, малолітні від 15 до 17 років каралися батогами. Таким чином, вік малолітніх за Указом Сенату від 1762 р. диференціювався так: діти до 10 років визнавалися неосудними, малолітнім 10-17 років покарання пом’якшувалося. Але на практиці положення цього указу остаточно *не вирішило* питання віку кримінальної відповідальності та караності малолітніх. Так, в 1767 р. підсудному Королькову було пом’якшено покарання “у зв’язку з його малолітством”, хоча йому вже виповнилося 19 років [5, 21].

Відповідно до ст. 138 Зводу законів 1842 р., малолітніх віком до 10 років, які

вчинили суспільно небезпечні діяння, без втручання суду віддавали батькам чи родичам для перевиховання. Особи віком від 10 до 14 років, якщо було встановлено, що вони діяли “з розумінням”, підлягали загальним покаранням, за винятком каторжних робіт та деяких інших. Коли ж встановлювали, що вони діяли “без розуміння”, то їх віддавали батькам чи родичам, як і малолітніх віком до 10 років. Стосовно малолітніх віком від 14 до 17 років, то тільки тоді вони підлягали загальним покаранням (за винятком тілесних), коли було констатовано, що вони діяли “з розумінням” [6, 27-28].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. відійшло від системи Зводу. Так у ст. 100 зазначається, що *діти віком до 7 років* не мають “достатнього розуміння про свої діяння”, тому вони не підлягають покаранням, а їх віддають батькам для перевиховання. Разом з тим у ст. 143 передбачалось, що і *діти віком від 7 до 10 років* не підлягають покаранням, а їх віддають батькам чи родичам для перевиховання. Отже, і згідно з Уложенням, *осудними вважались малолітні з 10 років*. Особам у віці від 10 до 14 років покарання пом’якшувалося. Якщо їх визнавали неосудними, то їх віддавали батькам на перевиховання, як і дітей віком від 7 до 10 років [7, 201-202]

Наприкінці ХІХ ст. питання про визначення саме первинного віку, з якого можлива осудність, були одними з дискусійних у наукових колах. Зокрема, О. Кістяківський вважав, що таким віком має бути 14 років. Пропозицію про встановлення крайнього віку осудності 16 років і навіть 18 років, яку було зроблено на Петербурзькому конгресі 1900 року, відхилили на загальних зборах, а також не прийняли ані на Паризькому, ані на Брюссельському конгресах [4, 421].

Таким чином, кримінальне законодавство ХІХ ст., вважало, що людина у своєму розвитку проходить декілька етапів: *першим віковим періодом вважалось дитинство як період безумовної неосудності*.

Другий віковий період уже впливає на порядок провадження справи та на умови відповідальності. Цей період, на відміну від дитинства, часто називали періодом *сумнівної осудності*. М. С. Таганцев вважав, що у кожному випадку слід встановлювати осудність, оскільки тільки в такому випадку можлива кримінальна відповідальність.

А. Лохвицький, аналізуючи дитячий вік людини, вважав, що не ставити у провину вчинене у такому випадку справедливо, але для суспільства небезпечно не вживати певні попереджувальні заходи щодо неповнолітнього, у якого виявлено злочинні схильності. Він наводить приклад, як у Франції таких неповнолітніх влаштовували у виправні установи до досягнення ними 21-річного віку, але зауважує, що це *не є покаранням, а є заходом безпеки*. Такої ж думки дотримувався і М. С. Таганцев, який вважав, що у цьому разі малолітнього слід віддати під нагляд батьків або у відповідні виховні установи [8,82].

Ще більше різних положень-пропозицій містило законодавство про *третій* період — *юність*. Звід законів, як і Указ 1765 р., визначав *межею другого періоду 17-річний вік*, причому суд передусім повинен був встановити, чи діяв неповнолітній “з розумінням”, тобто — чи він осудний. Якщо він визнавався таким, що діяв “без розуміння”, то така особа не підлягала покаранню, якщо встановлювалося, що особа діяла “з розумінням”, то покарання пом’якшувалося. *Повноліття у дореволюційній Росії наставало з 21 року*.

Недоліками Уложення 1866 р. можна вважати *відсутність чіткого визначення віку кримінальної відповідальності та змісту і системи покарань*, які застосовувалися для малолітніх. Так, в Уложенні передбачена складна система розподілу віку — до 7, від 7 до 10, від 10 до 14, від 14 до 17, від 17 до 21 року; для дітей від 10 до 14 років передбачалася можливість розміщення їх у в’язниці; передбачені нові установи — виправні притулки для малолітніх, але на практиці ці заходи застосовувалися рідко. Щодо системи покарань малолітніх, то наприкінці ХІХ ст.

теоретики та практики прийшли до висновку, що варто змінити суворий підхід, який склався до малолітніх: головною метою покарання слід визнавати не покарання (кару), а виховання, але цей підхід послідовно не відбито в Уложенні. Так, наприклад, збереглася навіть можливість застосовувати смертну кару до малолітніх від 14 до 21 року, які вчинили політичні злочини. А, наприклад, найбільш суворе відносно до неповнолітніх пруське, баварське, бельгійське законодавство не передбачало можливості застосування цього виду покарання для малолітніх. В Уложенні також необґрунтовано передбачалась можливість застосування до малолітніх від 10 до 14 та від 14 до 17 років каторжних робіт, ізоляцію на поселеннях. Недоліком цього законодавства є і те, що до малолітніх застосовувалося покарання — позбавлення усіх прав стану. Тобто, це означало, що малолітній, який тільки починав жити і більшість прав ще не набув за віком, вже цих прав позбавлявся.

Статут про покарання 1864 р., що застосовувався мировими судьями із змінами станом на 31. 12. 1885 року, встановлював дещо інші положення, більш чітко сформульовані правила. Зокрема, ст. 10 визнавала дітей віком до 10 років абсолютно неосудними. Малолітнім віком від 10 до 17 років покарання зменшувалося удвічі. Дітей віком від 10 до 14 років можна було віддавати батькам для перевиховання, причому відповідно до Статуту не вимагалось розв'язання особливого питання про “розуміння” [9,36].

Аналізуючи кримінальне законодавство кінця ХІХ сторіччя, необхідно проаналізувати і Закон від 2 червня 1897 року “Об ответственности малолетних и несовершеннолетних”, який діяв до 1918 року, і в якому збереглася згадка про покарання для підлітків у вигляді ув'язнення, хоч і у спеціальних приміщеннях. Для неповнолітніх у віці від 17 до 21 року закон передбачав вже каторгу та поселення [10, 6].

Кримінальне Уложення 1903 року також встановлювало особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Зокрема, ст. 40 визнавала дітей віком до 10 років неосудними. Віковий період отроцтва — від 10 до 17 років — період умовної осудності. В цей період неповнолітній підлягав кримінальній відповідальності лише в тому разі, коли було встановлено, що він під час учинення суспільно небезпечного діяння усвідомлював властивості та значення своїх дій і міг керувати ними. В іншому випадку неповнолітніх віддавали батькам чи родичам для перевиховання, а за “тяжкі злочини” та “злочини” влаштовували до виховно-виправних установ, а там де їх не було, неповнолітніх чоловічої статі могли влаштувати у спеціально створені при в'язницях відділеннях, а неповнолітніх жіночої статі — до монастирів, але на строк не більше ніж до досягнення ними 21-річного віку [11,416].

1. Отже, положення кримінального законодавства Російсько імперії ХІХ ст. слід визначити, на нашу думку, досить хиткими, непослідовними у питаннях визначення віку кримінальної відповідальності та поняттях осудності/неосудності і малоефективним щодо формування єдиної системи покарань для неповнолітніх. Так, не існувало єдиного поняття вік кримінальної відповідальності. Терміни малолітній та неповнолітній несли у різний період розвитку кримінального законодавства різне смислове навантаження, тому вік, з якого малолітні (неповнолітні) підлягали покаранню, постійно змінювався, і, крім того, не мав ніякого практичного значення, бо до малолітніх (неповнолітніх) застосовувалися ті ж види покарань, що і до дорослих злочинців, а існуюча система покарань була необґрунтовано жорстокою, що не сприяло виправленню та перевихованню малолітніх (неповнолітніх) злочинців.

2. На думку І. Фалькевича та Д. Лондона, кримінальне законодавство кінця ХІХ ст. не вбачало різниці у правовому статусі неповнолітнього злочинця та злочинця дорослого, тому малолітні (неповнолітні) злочинці каралися судами однаково із дорослими, які вчинили злочин. Лише з милості деякі покарання для неповнолітніх пом'якшувалися, наприклад сто ударів батогами, які дитячий орга-

нізм не міг витримати фізично, замінялися десятком ударів різками; у в'язницях дітей тримали разом із дорослими злочинцями [12,30].

3. У зв'язку з цим, наприкінці ХІХ ст., юристи теоретики та практики прийшли до висновку про необхідність зміни суворого підходу у законодавчих актах, який склався до малолітніх. Тому головною метою покарання в цьому випадку слід визнавати *не кару, а виховання*; але цей підхід так і не знайшов свого послідовного відображення у кримінальному законодавстві Російської імперії.

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства щодо неповнолітніх правопорушників є радянське, у якому простежується новий підхід до відповідальності та покарання неповнолітніх. Радянське кримінальне законодавство про неповнолітніх, залежно від взятого курсу, поділяється на декілька періодів, які будуть розглянуті далі.

Період з 1917 по 1922 рік, тобто до прийняття першого Кримінального кодексу УРСР 1922 р., був складним для України не тільки у зв'язку із побудовою своєї державності, а і з прагненням створити своє якісно нове законодавство. Особливістю цього періоду є відсутність єдиного кримінального законодавства. Питання, які стосувалися визначення віку кримінальної відповідальності та порядку розгляду справ неповнолітніх правопорушників регулювалися декретами і постановами Раднаркому УРСР (далі РНК).

Перші декрети РНК УРСР (від 12 червня 1920 р. та від 21 червня 1921 р.) надавали змогу розгляду справ неповнолітніх, переважно комісіям у справах неповнолітніх (крім підлітків від 17 до 18 років, які обвинувачувалися у бандитизмі) [13, 281].

Однак названі декрети при усій своїй гуманності не призвели до зменшення злочинності неповнолітніх, бо від кримінальної відповідальності та покарання звільнялися практично *усі неповнолітні* без урахування їх психічних особливостей та моральної дефективності (тобто схильності до вчинення антисоціальних вчинків), що на практиці сприяло надзвичайному зростанню дитячої та юнацької злочинності. Такі діти направлялися до притулків Народного комісаріату суспільного піклування, тобто до дитячих будинків, в яких вони негативно впливали на дітей, що там знаходилися; вони втікали та вчиняли нові правопорушення. Оскільки Комісаріат суспільного піклування (пізніше перейменований у Народний Комісаріат соціального забезпечення) у цих умовах не міг організувати виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників, вже у 1920 році було взято курс на відмову від принципу звільнення від відповідальності неповнолітніх та передачу їх справ у суди для застосування покарання.

Перший Кримінальний кодекс УРСР був прийнятий 23. 08. 22 р. [14,11], наступний КК УРСР був прийнятий 8. 06. 27 р. [15, 6]. Положення цих кодексів мали певну схожість та розходження. Наприклад, в обох кодексах передбачалися наступні положення: 1) особи, які не досягли 14-річного віку не підлягали покаранню, до них могли застосовуватися лише заходи медико-педагогічного характеру; 2) обов'язкове пом'якшення покарання неповнолітнім у віці від 14 до 16 років покарання на половину, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 на третину; 3) про незастосування до неповнолітніх вищої міри покарання;

Поряд з тим слід відзначити, що у КК УРСР від 1927 р. вперше була здійснена спроба поділити заходи, які застосовувалися до осіб, що вчинили злочини на: заходи соціального захисту судово-виправного характеру, медичного та медико-педагогічного характеру із визначенням різновидів, що, безумовно, спрощувало їх застосування на практиці, але поряд з цим в КК УРСР 1927 р. передбачалося положення, яке створювало умови для судового свавілля, наприклад, суд після відбуття неповнолітнім призначеного за вироком покарання, якщо він не виправиться, міг продовжити його строк до виправлення.

Відмовлення від законодавства Російської імперії та бажання створити своє

нове законодавство призвело до невизначеності та безперервної зміни термінології. Наприклад, термін *покарання* вважався буржуазним, заснованим на теорії “злої волі”, “морального гріха”, тому він був замінений довгим і незручним терміном *заходи соціального захисту судово-виправного характеру*. Так, в Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. поряд із терміном *покарання* вживається вже поняття — *заходи соціального захисту судово-виправного характеру*. Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 р., а потім і КК УРСР 1927 р. повністю відмовилися від поняття *покарання*. Бо воно ототожнювалося з відплатою, а вираз *заходи соціального захисту* сприймалися як прояв нового підходу до злочинця, щоб показати, що в Радянській державі боротьба із злочинністю ведеться з принципово інших класових позицій. Між тим, з початку 30-х років ХХ ст. в правовій літературі помічалось, що термін *заходи соціального захисту* носить “оборонний” характер, у зв’язку з цим він був визнаний невдалим. Тому вже з середини 30-х років радянське кримінальне законодавство повернулося знову до терміну *покарання*.

Початок 30-х років ознаменувався якісною зміною контингенту неповнолітніх правопорушників. У 20-ті роки ХХ ст. основну частину неповнолітніх правопорушників склали безпритульні, а у 30-і роки більшість неповнолітніх правопорушників — це діти, які жили у сім’ї. Тому було взято курс на боротьбу із бездоглядністю дітей у сім’ї. Слід відзначити, що пошук нових шляхів боротьби із правопорушеннями неповнолітніх призвів до того, що з початку 30-х років значно зужується компетенція комісії у справах неповнолітніх, у зв’язку з чим розширюються судові форми впливу на неповнолітніх правопорушників. Істотні зміни у вікову межу кримінальної відповідальності неповнолітніх були внесені Постановою ЦВК та ВНК від 7 квітня 1935 р. “О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних” [16,49], а саме, був знижений вік, з якого наступала кримінальна відповідальність за вчинення ряду найбільш тяжких злочинів. Цією постановою встановлювалася кримінальна відповідальність з 12-річного віку за такі злочини як: *крадіжка, застосування насильства, тілесні ушкодження, каліцтво, убивство чи замах на вбивство*. В зв’язку з цим у Кримінальний кодекс УРСР були внесені зміни до ст. 11 про можливість притягнення до відповідальності неповнолітніх з 12-річного віку. Водночас передбачалася кримінальна відповідальність і повнолітніх осіб за підбурювання або притягнення неповнолітніх до участі у злочинах (до *спекуляції, проституції, жебрацтва*). Ці дії вважалися самостійним складом злочину, за яке передбачалося покарання не нижче п’яти років позбавлення волі. Був відновлений принцип застосування до неповнолітніх усіх видів покарань, була скасована ст. 8 Основних начал кримінального законодавства СРСР, яка передбачала обов’язкове застосування до малолітніх правопорушників заходів медико-педагогічного характеру та про переважне їх застосування відносно неповнолітніх. Постановою ЦК ВКП (б) та РНК СРСР “О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности” від 31 травня 1935 р. комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані.

Таким чином, положення названих нормативних актів свідчать про те, що у **період з середини 30-х р. і до середини 50-х р. було взято курс на проведення каральної політики щодо неповнолітніх з метою зниження рівня злочинності неповнолітніх.**

Прийняття нового кримінального та кримінально-процесуального законодавства СРСР та союзних республік у 1958-1961 рр. ознаменувало *новий етап* розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, *в якому надався пріоритет виховних заходів відносно неповнолітніх замість покарання.*

Так, 25 грудня 1958 року Верховною Радою СРСР були прийняті *Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік* (далі *Основи*). В ст. 10 *Основ* передбачалося, що кримінальній відповідальності підлягають

особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. У цій статті *вперше передбачено визначення загального та спеціального (зниженого) віку кримінальної відповідальності та вичерпний перелік особливо тяжких складів злочинів, наявність яких у діях особи було підставою для притягнення до кримінальної відповідальності з 14 років*. Ця ж стаття вперше містить важливе положення, за яким суду надавалося право застосовувати до осіб, які вчинили у віці до 18 років злочин, який не являв собою великої суспільної небезпеки, примусові заходи виховного характеру, які не є покаранням.

Основи встановлювали наступну низку особливостей: до неповнолітніх не застосовувалися окремі види покарань: смертна кара (ст. 22); максимальний строк покарання у виді позбавлення волі не міг перевищувати десять років (ст. 23); заслання та вислання не могли застосовуватися до осіб, яким під час вчинення злочину не виповнилося вісімнадцять років. На відміну від раніше діючого кримінального законодавства, Основи виключали можливість визнання неповнолітнього особливо небезпечним рецидивістом, при вирішенні цього ж питання відносно повнолітніх суд не враховував судимість за злочини, які були вчинені цією особою до вісімнадцяти років. Згідно з п. 6 ст. 33 Основ вчинення злочину неповнолітнім була обставиною, яка пом'якшує відповідальність. Ст. 45 Основ уперше передбачала не тільки безумовне дострокове звільнення від покарання, а й умовне дострокове звільнення. До таких умов закон відносив: відбуття засудженим неповнолітнім певного строку та його виправлення, про що може свідчити зразкова поведінка та чесне ставлення до праці [17, 12].

У Кримінальному кодексі УРСР від 28 грудня 1960 р. хоча не передбачалося спеціальної глави відносно особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, але також надавався пріоритет виховним заходам [18, 20].

Характеризуючи *кримінальне законодавство УРСР 60-х років ХХ ст. про відповідальність та покарання неповнолітніх*, слід відзначити наступні його особливості: 1. *Був підвищений вік, з якого наставала кримінальна відповідальність неповнолітніх* (загальним віком кримінальної відповідальності було досягнення під час вчинення злочину 16 років; за особливо тяжкі злочини кримінальна відповідальність наступала не з 12, а з 14-ти років).

2. *Законодавство цього періоду орієнтувало суди перш за все на застосування відносно неповнолітніх виховних заходів, а не покарання, особливо у випадках вчинення неповнолітніми злочинів, які не являють собою великої суспільної небезпеки*.

3. *Регламентувалося залучення громадськості до попередження правопорушень неповнолітніх*.

4. *Кримінальне законодавство цих років передбачало норми, які закріплювали вперше за судовими та слідчими органами обов'язок виявляти причини та умови вчинення неповнолітніми злочинів та вживати заходи до ліквідації цих причин та умов тощо*.

Важливим кроком у розвитку вітчизняної наукової та правотворчої діяльності є закріплення вперше в Загальній частині чинного Кримінального кодексу України 2001 р. **Розділу XV — Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх**, наявність якого, з нашої точки зору, буде сприяти дотриманню прав та законних інтересів неповнолітніх, які вчинили злочин, та реалізації основних принципів кримінального права України.

Таким чином, *ретроспективний екскурс в історію розвитку кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх надає змогу зробити висновок про те, що воно пройшло складний та довгий шлях в своєму розвитку, і залежно від стану злочинності неповнолітніх, надавалася перевага каральним або виховним заходам державного примусу*.

Література

1. Меркулова В. О. *Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності*. — Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. — 250 с.
2. Максимейко Н. А. *“Русская Правда” и литовско-русское право*. — К., 1904. — 98 с.
3. Леонтович Ф. И. *Русская правда и Литовский Статут*. б. м., б. г. — 92 с.
4. Таганцев. Н. С. *Русское уголовное право. Лекции: В 2 т.* — 2-е изд. — СПб., 1902. — Т. 1: *Часть общая*. — 815 с.
5. Таганцев Н. С. *Исследования об ответственности малолетних преступников по русскому праву*. — СПб.: тип. Котомина., 1871. — 146 с.
6. *Свод законов Российской империи. Изд. 1857 года. Т. 1-15. СПб., 1857.* — Т. 15: *Законы уголовные. Ч. 1 Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Ч. 2 Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках*. — 960 с. с разд. паг.
7. *Российское законодательство X-XX в.: В 9 т. /Под общ. ред. О. И. Чистякова.* — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 4. — 511 с.
8. Таганцев Н. С. *Курс русского уголовного права*. — СПб., 1878. — Кн. 1: *Часть общая*. — 284 с.
9. *Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями*. — СПб., 1885. — 36, 10 с. с разд. паг.
10. *Закон 2-го июня 1897 г. об ответственности малолетних и несовершеннолетних /Сост. Н. Мартынов.* СПб., 1897. — 35 с.
11. *Уголовное уложение, высочайше утвержденное 22 марта 1903 года*. — Спб.: Гос. канц., 1903. — 192 с.
12. Фалькевич И., Лондон Д. *Беспризорность и правонарушения малолетних*. — Харьков: Юрид. издат. НКЮ УССР, 1927. — 96 с.
13. *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету УРСР*. — X. — 1920. — № 15.
14. *Уголовный кодекс УССР в редакции 1922 г.: С изменениями и доп. по 1-е нояб. 1924.* — X.: Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1925. — 104 с.
15. *Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г.: С изменениями по 1-е июня 1928 г.* — 3-е офиц. изд. — X.: Юрид. изд., 1928. — 120 с.
16. *Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР*. — М., 1935 — № 10.
17. *Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик*. — М.: Юрид. лит-ры., 1965 — 26 с.
18. *Уголовный кодекс Украинской ССР. [Утв. 28/XII 1960 г.]* — К.: Госполитиздат, 1961. — 134 с.

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

РЕЗЮМЕ

Автор впервые предпринял попытку комплексного исследования периодизации исторического развития уголовного законодательства Украины относительно особенностей уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних с учетом традиций, этапов экономико-политического развития общества и государства.

Ключевые слова: несовершеннолетний, принудительные меры воспитательного характера, уголовная ответственность, наказание.